

Глава VIII

У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ВОЈВОДИНЕ

Последње групе немачких војника који су се повлачили из Београда на леву обалу Саве и према Земуну и Бежанији следиле су у стопу 13. пролетерска бригада 1. пролетерске и снаге 6. пролетерске дивизије Народноослободилачке војске, аредња одељења совјетске 13. гардијске механизоване бригаде, а убрзо и главнина те бригаде. Иза њих су у Срем прешли и 2. мотострељачки батаљон 14. гардијске механизоване бригаде, 211. и 214. пук 73. стрељачке дивизије Црвене армије.¹

Већ 20. октобра наше и совјетске јединице извеле су концентричан напад на непријатељске снаге које су се налазиле у Земуну и Бежанији и после дводневних огорчених борби, 22. октобра, ослободиле оба места. Око 7.000 припадника НО покрета у Земуну — комуниста, скојеваца, кандидата и родољуба — пружили су снажну подршку и помоћ јединицама НОВЈ и Црвене армије у ослобођењу града, у прихвату и збрињавању рањеника, у чувању важних објеката од рушења и минирања, у хватању и ликвидацији агента, шпијуна и издајника.²

И док су још улицама Земуна одтекивали последњи пуцњи, по трговима и његовим улицама засјало је

¹ П. Вишњић „Операција за ослобођење Србије 1944“; стр. 309—310; Ж. Атанацковић „Срем у НО рату и социјалистичкој револуцији“ и „Земун и околина у рату и револуцији“.

² Исто.

хиљаду ватри; запламтеле су буктиње радости и поздрава ослободиоцима. Огромна маса људи, жена и омладине слила се на улице и тргове; певали су борбене песме, клицали су другу Титу и КПЈ, новој Југославији и борцима Народноослободилачке војске и Црвене армије. У ослобођеном Земуну састао се одмах Градски комитет КПЈ и после исцрпне анализе одредио даље задатке партијских, скојевских и других ослободилачких организација; на конференцији грађана изабран је и Народноослободилачки одбор града Земунa.³

Непријатељске јединице које су држале Београд и Земун и читаву београдску зону, под командом генерала Штефана и Фелбера, ужурбано су се повлачиле на линију Војка — Стара Пазова. Непријатељ је напустио и мостобран код Шапца и прешао на леву обалу Саве. Вршене су припреме и поседање положаја на новој линији одбране: Сремска Митровица — Радинци — Бешеново — Ремета, коју је уређивала немачка 2. оклопна армија. На тој линији ће команду над немачко-квислиншким снагама преузети штаб 68. армијског корпуса.⁴

1. ДВАНАЕСТИ КОРПУС ФОРСИРА САВУ И НАСТАВЉА БОРБЕ ЗА КОНАЧНО ОСЛОБОЂЕЊЕ СРЕМА

Још док су вођене завршне борбе за ослобођење Београда и Земунa, штабови 1. и 12. корпуса Народноослободилачке војске и 4. механизованог корпуса Црвене армије предузели су мере да 12. ударни корпус НОВЈ, ојачан 171. противтенковским и 563. минобацачким пуком Црвене армије, форсира Саву код Умке и Скеле; да своју 36. дивизију оријентише према Земуну, а 11. и 16. дивизију према Старој Пазови и Руми ради уништења непријатеља и пресецања комуникације Земун — Рума и Земун — Нови Сад.

„... Шеснаеста дивизија” — каже се у заповести штаба Дванаестог корпуса — „форсираће Саву на сек-

³ Исто.

⁴ Исто.

тору села Скеле и продираће општим правцем: Купиново — Ашања — Деч — Војка — Стара Пазова. По избијању на сектор Ашања — Деч штаб дивизије упутиће потребне снаге према Прхову, са задатком овлађивања села Прховом и постављања према западу... Другим скагама продужити према Старој Пазови са задатком овлађивања градом и пресецања комуникације Земун — Рума и Земун — Нови Сад...

... Тридесетшеста дивизија форсираће Саву на сектору Умке и продираће општим правцем: Јаково — Сурчин — Добановци. По овлађивању сектором Сурчин — Добановци дивизија ће своју главнину оријентисати према Земуну, повезујући се десно са јединицама Шесте личке дивизије...

... Једанаеста дивизија пребациће се преко Саве код Умке, после прелаза јединица Тридесетшесте дивизије. По овлађивању сектором Сурчин — Добановци од стране Тридесетшесте дивизије, Једанаеста дивизија ће продрати правцем Добановци — Батајница са задатком овлађивања местима Батајницом и Новом Пазовом..

Све јединице 12. корггуса и Црвене армије заво-ШШ16 су форсираће Саве код Умке и Скеле до 22. октобра ујутру, а затим су наставиле борбе у Срему заједно са снагама 1. пролетерског корпуса и Црвене армије.

Незаборавни сусрети

На месту форсирања Саве код Скеле најпре је чамцима прешла 1. војвођанска бригада 16. дивизије. Она је убрзо разбила непријатељске заштитне делове на левој обали Саве и образовала мостобран на линији Прогар — Купиново — Ашања. Наши и совјетски инжењерци су направили понтонски мост преко кога су ускоро прешле све јединице 16. дивизије. Прва бригада наставља гродор према Шимановцима, које ослобађа у току ноћи 22/23. октобра. За то време 4. бригада наступа према Добринцима и у току ноћи 23/24. октобра напада његову посаду, готово из покрета. За дан-два 36. дивизија се оријентише према Јакову, Сурчину и Добановцима, а затим наставља надираће према Старој Пазови и Инђији, где се састаје са 6. пролетерској

⁵ Архив ВИИ, к. 589, бр. рег. 10/4.

дивизијом. Иза 16. дивизије наступала је 11. дивизија општим правцем према Јарку и Руми.⁶

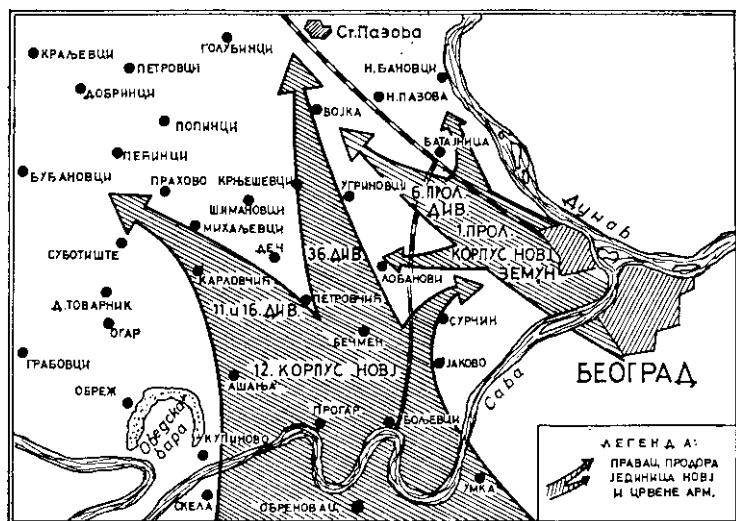
Сва села доњег Срема и Подунавља била су сада коначно ослобођена. А ти сусрети бораца и народа остали су незаборавни. „ . . . Још на левој обали Саве, одмах па ступању на тле Срема", сећа се Бошко Никшић, начелник штаба 2. војвођанске бригаде, „гледао сам незаборавне призоре . . . Целе чете залежу, љубе сремску земљу и плачу сви од радости . . . Плакао сам и ја. И командант Куса и курири. Две године смо тај тренутак прижељкивали. Јесу ти наши борци били јунаци, али, брате, пре свега и осећајни млади људи. .

Становништво готово целог Срема је изашло на улице и путеве, окупљало се и поздрављало своје синове, кћери, браћу и другове. Руке жена, људи, омладине и пионира биле су препуне поклона и понуда. Девојке и жене су кошуљама и пешкирима китиле борце. Један старац, али није био једини, еав раздраган маше и поздравља: „Живела наша деца". Мајка притрчава сину, грли га и љуби, обоје плачу од радости: „Дошао си!" — говорила му је милујући га по глави и гледајући га у лице да би видела колико се променило. Сестре, браћа и комшије прилазе борцима I, 2, 3, 4, 5. и 6. војвођанске бригаде 16. и 36. дивизије, II. и 6, пролетерске дивизије и распитују се за своје . . .

У Суботишту су Марко Перичин Камењар, командант 16. дивизије, и многи други руководиоци морали да говоре окупљеним мештанима, који су еви до једног изашли из својих кућа. За вечеру су изнесена свакојака јела и пића. Један пуковник Црвене армије се чудно свему томе и рекао Камењару да то још нигде није видео. Објашњено му је једноставно да се народ радује свом ослобођењу и на овај начин исказује љубав према Народноослободилачкој војсци и Црвеној армији.

⁶ Ж. Атанацковић „Срем у НО рату и социјалистичкој револуцији"; Зборник 1/8, стр. 504, 507, 523, 605—614; Зборник 1/10, стр. 270—276; Архив ВИИ, к. 1240, бр. рег. 30/2; к. 951, бр. рег. 41/3.

Међутим, славље ратника и њихов одмор не трају дуго. Њих су очекивали покрети и нови борбени задаци. Кренули су даље на запад према Руми, Сремској Митровици и Иригу.

Ослобођење Земуне и околине — октобар 1944.

Ослобођење Руме и Ирига

У наступању кроз Срем — ттрема Сремској Митровици, Руми и Иригу — Дванаести ударни корпус се нашао 25. октобра 1944. у следећем распореду: 11. ударна дивизија је избила пред село Јарак, које је ноћу 25/26. октобра готово из покрета заузела и продужила левом обалом Саве према Сремској Митровици; 16. војвођанска дивизија је на „каналу Јарчина“ пробила 25. октобра спољни појас одбране непријатеља у Руми и на њена 1. бригада је ослободила село Путинце, а 4. бригада село Добринце; 36. дивизија је 25. октобра са својом 3. бригадом напала и ослободила Ириг, уз садејство 374. про-тивтенковског пука и једног пешадиј-

ског батаљона Црвене армије, док су њена 5. и 6. бригада водиле борбе с непријатељем у рејону Шатринаца, на друму Ириг — Рума и око Крушедола. Убрзане су припреме читавог корпуса за ослобођење Руме и Сремске Митровице.⁷

Рума се налази готово усред Срема и чини једно од његових најважнијих саобраћајних чворишта. Кроз њу иду главни друмски и железнички путеви од Београдј за Загреб и од Шапца за Нови Сад. Она је била и срески привредни и административно-политички центар за више од 20 села која је окружују. У њој је од 13.403 становника, поред Срба, Хрвата и других народа, живело 6.908 Немаца и 428 Мађара.⁸ То јој је, поред дубоко радничкореволуционарних традиција и развијеног комунистичког и скојевог покрета, нарочито у средњим школама, давало посебно обележје и до другог светског рата, а особито у току нашег ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

Партијска организација Руме уочи устанка је имала 15, а СКОЈ 56 чланова. Ту је било седиште и Среског комитета КПЈ и СКОЈ-а. Наше организације и читав НОП су вредно радили на реализовању директива Округног комитета КПЈ за Срем у припреми народних маса за борбу против окупатора и домаћих издајника. Група од пет наоружаних Румљана је још средином августа 1941. отишла у Фрушку гору и ушла у састав 1. фрушкогорског НОП одреда. Два борца из Руме су постали народни хероји: Лазар Саватић се борио у окупираном Земуну, а Вељко Дугошевић у источној Србији, као командант Пожаревачког НОП одреда, док је Душан Јерковић из Огара био командант Ужичког НОП одреда. Више од 320 Румљана отишло је у прве партизанске одреде Срема и војвођанске бригаде у источној Босни; преко 100 их је погинуло с пушком у руци, а 93 су изгубили живот у логорима и затворима широм земље.

Преживели Румљани који су се као борци војвођанских бригада приближавали граду осећали су немир и зебњу, питали су се да ли су њихови код куће, да ли су живи? Пламтели су од жеље да што пре ослободе свој град од Бауеровог и Хангеовог терора, од пљачке и злочина Немаца и домаћих квислинга.

⁷ Исто.

⁸ Демографска статистика становништва Војводине према попису од 1931. године.

Према обавештењима, којима су располагали штабови 12. ударног корпуса и 16. дивизије у Руми је било око 4.000 непријатељских војника — Немаца, усташа, домобрана, недићеваца, л>отићевих стражара и жандарма. Њих је требало да нападне и ликвидира 16. дивизија. При томе 1. бригада, ојачана са два батаљона 2. бригаде, имала да упадне у Руму са севера и запада; 4. бригада да нападне град са југа, а 10. бригада са југоистока. Најтежи задатак припао је 1. бригади, која је требало да се провуче између Руме и Вогња, како би се забацила у позадину непријатеља у граду. Овоме је садејствовала и 5. бригада 36. дивизије са правца Ирига.

Напад је после краће артиљеријске припреме почео по подне и наставио се ноћу 26/27. октобра. Сменљивали су се концентрични јуриши свих наших бригада и противнапади непријатеља. Снажно дејство „каћуша“ и артиљерије уносило је немир и панику код непријатеља. Па ипак, коначну реч је имала пешадија — борци 1, 2. и 4. бригаде. Тек око 3 часа 27. октобра наше јединице су овладале рововима на самој периферији и гтрдрле у град. Око 5 часова после жилавог отпора непријатеља Рума је ослобођена. На попришту је остало око 150 мртвих и рањених непријатељских војника, а 40 је заробљено. Заплењена је знатна количка оружја и друге опреме. Прва бригада је одмах продужила и готово из покрета ослободила Вогањ; 2. и 4. бригада 16. дивизије остале су у Руми.⁹

У оштрим борбама на Јарчини, око Путхшаца, Добринаца и за ослобођење Руме 16. дивизија је имала доста рањених и погинулих бораца и руководилаца. Саivio из 2. бригаде погинуло је 14, а рањено 25 бораца. Међу погинулим био је и комесар Арсо Мијовић, а међу рањеним командант 2. бригаде Сава Согић.

Арсо Мијовић, Црногорац, пре рата студент, дошао је у војвођанске јединице после Сутјеске. Војвођани су га лепо и широкогрудо прихватили, заволели и називали

⁹ Ж. Атанацковић „Срем у НО рату и социјалистичкој револуцији“ и „Војвођански пролетери“; Архив ВИИ, к. 1240, бр. рег. 30/2; к. 951, бр. рег. 41-3/3.

Улазак бораца 16. војвођанске НОУ дивизије у ослобођену Руму, октобра 1944.

„професором“. И Арсо је од првог дана заволео Сремце, као и остаде, због њихове отворености, дружељубља и ванредне храбрости, коју је ценио и често истицао. У извршењу задатка Арсо је био строг и упоран, у борби сталожен и храбар, а у часовима предаха и одмора нашао је времена да са борцима подели ратничку радост и шалу. Често је говорио „... Када ћемо стићи у Срем, да се наједмо белог и дебелог хлеба и да се испavamo под топлим јорганима?“ Пао је под Румом, где га је очекивало широко и топло срце јединственог народа, дебели сремски хлеб и топли јорган.

Из строја 2. војвођанске бригаде морао је једно време да изостане и њен командант Сава Согић. Бригада га је испратила у болницу и наставила даљи ратни пут. Согића је заменио Сулејман Омеровић Цар, а на место погинулог Арсе Мијовића за комесара је дошао Јосип Клаић, дотадашњи комесар 4. батаљона 1. бригаде.

Јосип Клаић, столарски радник, предратни партијски и синдикални активиста у Београду, рођен је 1915. године у Градишту код Винковаца. Од 1934. године до рата радио је у Београду као синдикални активиста међу омладином и дрводељским радницима и учествовао у свим: штрајковима радника Београда и Земуна. Непосредно је сарађивао са Радојем Дакићем, Вукицом Митровић, Ацом Милошевићем, Јуром Чулом, Стевом Херцегом и другима, како у организовању акција и штрајкова, тако и у повезивању и омасовљењу радничких организација и културних друштава. У КПЈ је примљен 1937. године. У многим штрајковима радника 1939—1940. посебно дрводељских радника, био је често у штрајкачким одборима, заступајући и борећи се одлучно за права радника. У априлском рату 1941. био је заробљен, али је код Горњег Милановца успео да побегне. Пребацује се за Славонски Брод и убрзо се враћа у Београд, где се укључује у рад на припремама за борбу против окупатора. Учествује у многим акцијама, у паљењу камiona и штампе, у разоружавању немачких војника и др. Приликом великих рација и хапшења у Београду 1942. године пребацује се у Славонски Брод и тамо наставља своју активност, да би се 1943. године поново вратио у Београд. На вези је са Јуром Чулом. Прикупља материјалну и новчану помоћ за НОВЈ, а у јесен 1943. преко Срема одлази у Босну. Ускоро постаје комесар чете и комесар 4. батаљона у 1. бригади, све док није прешао на дужност комесара 2. бригаде.

2. НА ДЕФИЛЕУ У ОСЛОБОЂЕНОЈ СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ

После ослобођења Руме настављено је гоњење непријатеља према Сремекој Митровици, Великим Радинцима, Шуљму и Гргуревцима. На левом крилу фронта, према Митровици и Радинцима, надирале су 11. ударна и 6. пролетерска дивизија, док је према Шуљму, Бешенову и Чалми дејствовала 36. дивизија. Снаге непријатеља у тим и другим местима које су чиниле спољни појас одбране Сремске Митровице пружале су жилав отпор.

Сремска Митровица, град на Сави и на главној друмској и железничкој комуникацији Београд — Загреб, била је после Земуна најразвијеније индустријско место и најјачи раднички центар у Срему. Према попису од 1931. године имала је око 14.000 становника

више од 10.000 Срба, Хрвата, Словенаца, Црногораца и Македонаца, преко 900 Мађара, око 1.700 Немаца и нешто припадника других народа и народности. У неколико индустријских предузећа — Митрошпер, Албатрос, Жунтер, Варда, Пивара, Веслај и другим — као и у занатским радионицама, млиновима, међу железничарима, ђацима, студентима и грађанима Партија и СКОЈ су имали своје организације, чланове и симпатизере. У Митровици је уочи рата и револуције било седиште Окружног комитета КПЈ и Окружног комитета СКОЈ-а за Срем, па су из ње потекле прве директиве и акције и у току припрема, и у периоду покретања оружаног устанка у Срему. Тако су у једној од првих акција у Срему, у устанничкој 1941. години, у прихвату робијаша комуниста били ангажовани чланови Окружног комитета КПЈ и Окружног комитета СКОЈ-а, чланови КПЈ и поједини симпатизерр који су становали у Сремској Митровици. Више од 490 Митровчана је учествовало у ослободилачкој борби са пушком у руци, а преко 700 су жртве фашистичког терора. Многи су били у строју 1, 2. и 4. војвођанске бригаде 16. дивизије, која ће ускоро учествовати у ослобођењу града.

Посада Митровице — делови 117. и 118. ловачке и I. брдске дивизије, 7. сремске усташко-домобранске бригаде, 1. регрутног домобранског пука, 1. усташке бригаде, 606. пука за осигурање пруга, недићевци, Љотићевци и друге мање снаге — подигла је око града већи број бункера, а многе зграде подесила је за кружну и упорну одбрану. На појединим правцима постављена су минска поља и жичане препреке.¹⁰

У заповести штаба 12. ударног корпуса од 27. октобра предвиђено је да напад на Митровицу изведе II. крајишка дивизија у садејству са деловима 117. и 374. противоклопног, 152. хаубичког, 506. далекометног и 87. гардијског минобацачког пука Црвене армије. У исто време 36. дивизија је требало да нападне посаде Врдина и Јаска, а 6. пролетерска дивизија Великих Радинаца и Манђелоса.¹¹

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

У зору 28. октобра почео је општи напад бригада 11. дивизије на Сремску Митровицу и Лаћарак. Кепријатељ је на прилазима граду пружао снажан отпор. Један батаљон 5. бригаде успео је да продре до железничке станице, а делом снага да упадне и у сам град. Међу-тим, успех овог батаљона није био искоришћен услед снажног отпора на који су наишле остале јединице дивизије. У току наредне ноћи 28/29. октобра дивизија је поновила напад. Опет су делови 5. бригаде овладали железничком станицом, али су 29. октобра ујутру морали поново да је напуете услед неуспеха осталих снага. Дивизија је затим прешла у одбрану и држала Митровицу у блокади све до 30. октобра увече.¹²

Према заповести штаба 12. корпуса од 30. октобра 16. дивизија је сменила јединице 11. дивизије. Планом штаба дивизије предвиђено је да 1. бригада нападне град са истока, главним правцем дејства „Јалија“ — центар града; 4. бригада да напада са североистока, правцем железничка пруга — вашариште; 2. бригада је задржана у дивизијској резерви у рејону железничке станице Вогањ. Напад је имао лочети ноћу 30/31. октобра у 21 час. На крају ове заповести штаб дивизије је истакао: „ . . . да је то ослобођење оног града који је дао хиљаде људи у ослободилачкој борби. Мора сваки наш борац са поносом да крене на овај зацат . . .“

Истог дана 6. пролетерска дивизија је добила задатак да нападне Велике Радинце и Лаћарак да би олакшала дејства 16. дивизије, а 36. дивизија — Бешеново и ПГУља, а потом да настави дејства претиа Ердевику. Пошто ју је сменила 16. дивизија, 11. дивизија је задржана у корпусној резерви.¹³

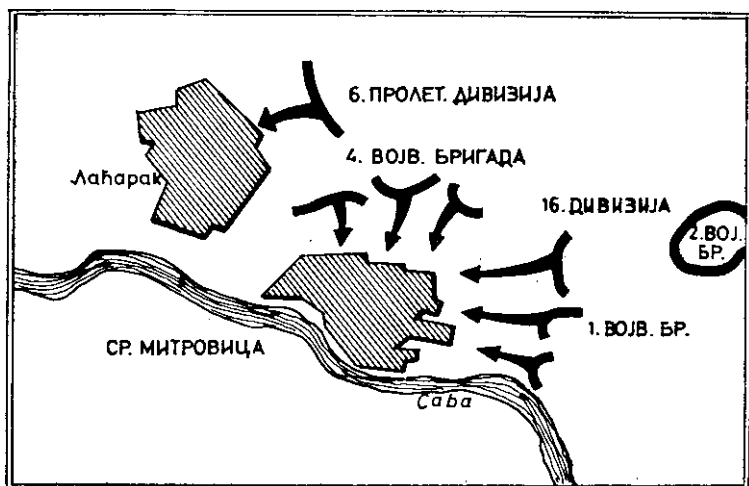
Тачно у 21 час почео је напад 16. дивизије на Сремску Митровицу уз подршку совјетске артиљерије и минобацача. И поред три одлучна напада и неколико јуриша 1. и 4. бригада нису у току ноћи успеле да овладају градом. Истина један батаљон 1. бригаде је

¹² Исто; Зборник 1/8, стр. 587; Зборник 1/10, стр. 31.

¹³ Исто; Зборник 1/8, стр. 584, 601.

успео да протера непријатеља из ровова на периферији града и да се докопа првих кућа, али га је непријатељ енергичним нападом одбацио на полазне положаје.

Како су у рејон Шапца у то време пристизали разбијени делови немачке корпусне групе „Штетнер“, 16. дивизији је следећег дана наређено да, *пошто пре* да положаје јединицама 21. дивизије, крене за Кленак и Шабац ради контроле Мачве и Дрине од Лознице до њеног ушћа у Саву и даље све до у висини Сремске Митровице. Међутим, ноћу између 31. октобра и 1. новембра јединице 1. и 4. војвођанске бригаде су самоиницијативно предузеле нови напад на Митровицу и око 1 час после поноћи потпуно ослободиле град, настављајући гоњење непријатеља према Лаћарку. Према подацима из штаба 1. пролетерског корпуса губици непријатеља у петодневним борбама за Сремску Митровицу износили су 1.460 мртвих и већи број рањених. Заплењена му је и знатна количина оружја и опреме.¹⁴

Ослобођење Сремске Митровице — октобар 1944,

¹⁴ Исто; Архив ВИИ, к. 371, бр. рег. 17/5; к. 951, бр. рег. 42-2/1.

У свом извештају штабу 1. пролетерског корпуса од 1. новембра 1944. штаб 12. корпуса наводи:

„ ... Како у борби за Сремску Митровицу, тако и у борби за Руму и уопште у свим досадашњим борбама јединице Шеснаесте дивизије, на челу са командантом Марком Перичином Камењаром показале су силну борбеност, упорност, јунаштво и полет, ради чега предлажемо Шеснаесту дивизију на челу са својим командантом за похвалу од стране Врховног команданта .. „¹⁵

Поводом двадесетседмогодишњице октобарске револуције јединице 1, 2. и 4. бригаде припремале су се за дефиле кроз град 7. новембра 1944. Борци су чистили оружје, одећу и другу опрему, а на четним и батаљонским конференцијама одржана су предавања о октобарској револуцији и о улози Црвене армије у другом светском рату. Културно-просветни одбори су организовали више приредби са програмом по окол-

Борци 16. војвођанске НОУ дивизије на митингу у ослобођеној Сремској Митровици, новембра 1944.

¹⁵ Исто; Архив ВИИ, к. 580, бр. рег. 12/6.

ним селима. Уочи 7. новембра борци су заједно са омладином и народом учествовали у свечаностима у искићеном граду.

Сутрадан, 7. новембра, тачно у 9 часова, 1, 2. и 4. бригада су продефиловале парадним стројем поред трибине на којој су били чланови штаба 16. дивизије и највиши руководиоци штаба 12. корпуса и дивизија, Црвене армије, КПЈ, омладине, власти и жена.

Наједном, за време свечане смотре, артиљерија непријатеља је засула густом ватром Вашариште и град. Непријатељ је тог јутра предузео напад на целој линији фронта. Главни удар био је усмерен од Чалме према Манђелосу. Међутим, штаб 16. дивизије брзо је реаговао. Борци 2. и 4. бригаде су одмах кренули на положаје северно и североисточно од Сремске Митровице и према Великим Радинцима. Потврдило се и овог пута да весеље и одмор ратника не трају дуго.¹⁶

Комесар Пашко је пронашао литературу

Још док су у Митровици одјекрхвали последњрг пуцњи, комесар 16. дивизије Пашко Ромац, један од тридесет двојице комуниста робијаша који су августа 1941. побегли из Митровачке казнионе, упутиа се са Миливојем Антонијевићем, помоћником политичког комесара 2. војвођанске бригаде, у правцу казниане. Били су обавештени да су сви прилази зградама казнионе минирани, па су успут тражили неког да их поведе у зграде. Тек при крају колоније опазили су да им се приближава стари Велбл, дежмекасти бракајлија, сав црвен у лицу. Он је за све време своје стражарске каријере био кључар и чувао је „опасније затворенике“. Често би тада говорио: „ . . . Моје је да сваком владару будем добар и да извршавам наређење старијих . . . “ Међу тим „опаснијим“ био је и Пашко Ромац и други комунисти који су робовали у митровачкој казниони.

¹⁶ Шпиро Лагатор „4. војвођанска бригада“; Иво Матовић „Повратак ратника“; Зборник 1/10, стр. 657.

„...Здраво, Велбл" — сећа се тог сусрета Пашко, Овај се трже и зачуди, па стаде мирно, иако још није знао ко му се обраћа по имену. „Дуго је зуррио у мене и право ее да ме ее не сећа ...

...,Јесте ли то ви, друже... госп... друже... Ромац? Намах га обли зној, а његово изразито црвено лице изгуби боју. Језик му се одузео, све шта је могао рећи било је: „Ево ме, па радите са мном шта хоћете? Рекох му да о такве нећемо да кајамо руке... Улази у камион! — Треба да нам откључаш казниону и да нас проведеш онуда куда није минирано. Велбл се исправи и гласно рече: „Разумем." — Има ли у казниони комуниста? — литао сам, а он одговори да нема."

Пашко, Миливоје и Велбл су убрзо стигли пред казниону. Стражар им је отворио велика гвоздена врата, кроз која ее улазило у казниону. Сва врата су била отворена! Познати мирис својствен атмосфери у казниони запљусну их са свих страна. Прошли су кроз младићку зграду и све мрачне ћелије, не заборавивши да завире и у еобу број 8, у којој је Пашко провео доста времена. „Копај овде!" — обратио се Миливоју, показујући му прстом на место на ком су склоњени брижљиво упаковани материјал и литература из које су робијаши учили у току издржавања казне. Велбл је све то посматрао ишчуђујући се. Није могао да схвати откуд у згради казнионе комунистичка литература. Таквог материјала је било још на једном месту, па је и он извађен. Све је то спаковано и пренесено у штаб дивизије.

Збуњени Велбл је стајао на капији казнионе тупо гледајући за камионом којим су се Пашко и Миливоје вратили у центар Митровице. Пашко се још једном окренуо да би и издаље погледао ту мрачну кућу, мучионицу комуниста.¹⁷

Борбе на липици Манђелос — Чалма — Дивош

После напада непријатеља, 7. новембра узору, када су са својих дотадашњих положаја потиснуте 5.

¹⁷ Ж. Атанацковић „Војвођански пролетери".

бригада 36. дивизије и 3. бригада 6. пролетерске дивизије у правцу Великих Радинаца и Гргуреваца, даљи напади непријатеља били су заустављени. Око 17 часова тога дана совјетска авијација је успешно бомбардовала положаје непријатеља око Манђелоса и Чалме. А увече је читава 16. дивизија пребачена на сектор Великих Радинаца, Манђелоса и Лежимира, да смени 3. личку бригаду 6. пролетерске дивизије и 5. бригаду 36. дивизије. Положаје ових бригада преузели су 1. и 4. бригада, с тим шт-о се 1. бригада поставила у висини села Манђелоса и на друму Чалма — Велики Радинци, а 4. бригада у рејону пустаре Грабовац и на друму Лежмир — Манђелос. Друга бригада била је у Великим Радинцима, у дивизијској резерви.¹⁸

У сврху насилног извиђања непријатеља јединице 1. бригаде су 8. новембра око 18 часова извеле напад у правцу Манђелоса. Напад је почео тако снажно да је непријатељ напустио положаје и у нeredу се повлачио према Чалми, гоњен у стопу од јединица бригаде. Сличан напад 1. бригада је предузела и у 19 часова уз подршку „каћуша“. И на том правцу — код коте 122 — снаге непријатеља су одбачене према Чалми. Сутрадан, 9. новембра, 1. бригада је успела да протера непријатеља све до Бингуле и Дивоша, док се 4. бригада маневром правцем Лежмир — Дивош поставила недалеко од Ердевика, ради напада на непријатеља који се повлачио испред јединица 1. бригаде. Друга бригада је и даље била у Великим Радинцима.¹⁰

Десетог новембра је 2. бригада 16. дивизије добила задатак да се хитно пребаци у рејон Чалме, одакле би са два батаљона напала непријатеља у Мартинцима, а једним батаљоном извела демонстративни напад на Кузмин. Услед новонастале ситуације тај задатак је промењен, па су два батаљона кренула у напад на непријатељске положаје Чалма — Дашчара — Емилијин двор — Кукујевци.

Батаљони 2. бригаде су снажним и изненадним нападом успели да одбаце непријатеља све до Кукује-

¹⁸ Зборник 1/10, стр. 657—658; Архив ВИИ, к. 951, бр. рег. 60/3.

¹⁹ Исто.

у спровођењу многобројних и сложених задатака војнопозадинске природе и у помаћи јединицама на фронту.²⁵

Реорганизација и преоружање 2. бригаде

Док су јединице 57. армије, 3. украјинског фронта Црвене армије и 51. војвођанске НОУ дивизије водиле жестоке борбе на батинском мостобрану и за ослобођење Барање, 16. војвођанска дивизија се у Сомбору и Светозару Милетићу одмарала, сређивала и вршила попуну, реорганизацију и преоружање својих јединица.

Друга бригада је у Сремској Митровици 1. новембра 1944. имала 1.304 борца и руководиоца. Многи од њих су из села Светозар Милетић морали да оду у прекоманду ради образовања других јединица; доста их је упућено и на разне курсеве и војне школе: пешадијску, артиљеријску, инжињеријску, за везу, интендантску и друге. Бројно стање бригаде се није смањило, иако се променио однос између старих и искусних бораца и руководилаца и нових бораца. Тако је пред покрет из села Светозар Милетића бригада имала 1.852 борца, а од тога 113 другарица. Бкли су груписани у четири стрељачка батаљона, у којима се сада, са добијањем совјетског оружја и преоружања бригаде, формирају матраљеске и минобацачке чете и водови противтенковских пушака. Техничка чета бригаде се реорганизује и у њој формира: вод минобацача 82 мм са 4 оруђа и вод минобацача 50 мм, такође са 4 оруђа. Бригада има и радио-станицу, 5 телефонских апарата, 7 километара кабла, 6 двоосовинских и 21 једноосовинска кола.²⁶

Најважнији задаци које су у овом периоду обављали партијска и скојевска организација, политички

²⁵ Зборник 1/10, стр. 8—14, 253, 586—626, 650—670; 683—706; Архив ВИИ, к. 953, бр. рег. 13/4, 34/1; к. 970, бр. рег. 13/5; к. 954, бр. рег. 1/8; к. 1240, бр. рег. 38/2, 40/2; к. 1241, бр. рег. 17/4.

²⁶ Архив ВИИ, к. 951, бр. рег. 46/3, 57/4; Иво Матовић „Повратак ратника“; Шпиро Лагатор „4. војвођанска бригада“.

комесари, штабови и команде били су припрема и оспособљавање нових бораца да схвате циљеве НО бзрбе и руководећу улогу КПЈ; да нови заједно са старим ратницима овладају добивеним совјетским оружјем; да се командни кадар даје оспособљава за руковођење фронталним борбама; да се са степеном развоја наше армије још више усавршава организациона структура лартијске и скојевске организације и обогате методи и садржаји рада партијско-политичких органа и партијско-политичког и културно-просветног рада.²⁷

Двонедељни боравак у селу Светозар Милетић испуњен је не само упорним реализовањем наведених задатака већ и бројним сусретима бораца и народа и културнопросветним приредбама за јединице бригаде и за народ. Ти контакти са народом остали су дуго у сећањима бораца, па се о њима причало и у најтежим тренуцима маршева и борби, који су ускоро наступили.

*Свечана слотра 16. дивизије у Сомбору и
подела одликовања*

У Сомбору је 30. новембра 1944. одржана свечана смотра 16. војвођанске дивизије и том приликом су подељена и прва одликовања борцима и руководиоцима. Пре него што се прикупила за смотру, дивизија је примила заповест Главног штаба НОВ и ПО Војводине од 29. новембра којом је наређено: да 51. дивизија настави надирање кроз Барању правцем Дарда — Осиек и по избијању на Драву да се постави на положај од југословенско-мађарске границе на Драви до њеног ушћа у Дунав; да се 16. дивизија из Сомбора пребаци у Барч (Мађарска) надирући општим правцем: Сомбор — Бездан — Батина — Кнежеви Виногради — Берменд — Шиклош — Шеље — Барч, с циљем да поседне положаје на левој обали Драве, западно од 51. дивизије до Барча; а 36. дивизија по преласку из Сре-

²⁷ Архив ИРПНЈ бр. 7362/1-5-7/45 и 12549/1-1-48/45.

ма да поседне леву обалу Дунава од Апатина до Бачке Паланке.²⁸

Сви борци и руководиоци 16. дивизије, кад су се постројили за смотру, били су већ упознати са добивеним задатком. Па ипак радост се испољавала на лицу сваког од њих, јер су гледајући себе, своју чету, батаљон, бригаду и целу дивизију видели велику разлику у бројном стању и наоружању људства. Читава дивизија бројала је сада преко 6.000 бораца. У 1. и 2. бригади је било скоро по 1.900, а у 4. бригади 1.700 другова и другарица. Дивизија је имала топове, минобачаче, митраљезе, пушкомитраљезе, аутомате, телефонске центре и апарате. Пушкомитраљеза, на пример, било је око 300, аутомата је било преко 2.000 двосовинских кола је било 744; коња јахаћих 158 и теглећих 1.791.²⁹

Борци 2. војвођанске НОУ бригаде после поделе одликовања у Сомбору, новембра 1944.

²⁸ Зборник 1/10, стр. 253, 267, 664.

²⁹ Архив ВИИ, к. 291, бр. рег. 2/1, 5/3, 46/3.

Смотру дивизије извршио је њен командант потпуковник Марко Перичин Камењар у присуству чланова Главног штаба Војводине, официра наших штабова и Црвене армије. Сутрадан, 1. децембра 1944, Камењар ће заједно са Радославом Јовићем Мишком, првим командантом 2. војвођанске бригаде, указом Врховног команданта маршала Тита бити унапређен у чин пуковника. Тада ће Сава Согић и Сулејман Омеровић, такође команданти 2. бригаде, постати потпуковници. Бакић Александар, један од првих чланова штаба, референт санитета и обавештајни официр бригаде, дивизије, корпуса и армије, Бошко Никшић, начелник штаба 2. бригаде, Глишо Опачић и Јожа Штембергер — командант и комесар батаљона — тим указом постаће мајори. Прочитана је наредба о унапређењу и одликовању многих бораца и руководилаца дивизије, 1, 2. и 4. бригаде.³⁰

Само пет дана пре ове смотре Орденом партизанске звезде са сребрним венцем одликован је Арсо Мијовић, политички комесар 2. бригаде, а нешто раније

Миливој Антонијевић, заменик комесара и Јосип Клаић, комесар 2. војвођанске бригаде, новембра 1944.

³⁰ Зборник II, стр. 481, 489—490. 535—540, 578—580, 610—611.

тај орден су добили Радослав Јовић, Сава Согић и Сулејман Омеровић Цар.³¹

После смотре и поделе одликовања бригаде су ггродефиловале кроз Сомбор, топло поздрављене од становништва. Увече је приређена свечана вечера за све одликоване.

*Марш из Сомбора кроз Барању и Мађарску
и посудање положаја на Драви*

Штаб 16. дивизије у својој заповести од 30. новембра обавештава своје бригаде да јединице Црвене армије стежу обруч око Будимпеште, да је Барања ослобођена и да је заузет град Печуј. У позадини фронта у Мађарској развио се снажан отлор мађарских комуниста, партизана и патриота. У Калочи је тако онемогућен извоз око 690 вагона хране у Немачку; становници Печуја су саботирали евакуацију града, а партизани су рушили саобраћајне објекте и пруге; у борбама за ослобођење Мжиколца учествовало је неколико стотина партизана; радници Чепелскг комбината су спречили демонтирање и одвлачење машина, а потом и дизање комбината у ваздух. Партизанске групе су биле активне нарочито у Будимпешти. У њима је пред ослобођење главног града Мађарске било око 3.000 бораца.³²

Тада су јужно од Другог и Трећег украјинског фронта Црвене армије са подручја Бачке и Барање пристизале у Мађарску и јединице Главног штаба НОВ и ПО Војводине. Марш 16. дивизије из Сомбора почео је већ наведеним правцем 1. децембра у 7 часова. У претходници дивизије налазила се 4. војвођанска бригада, а за њом су ишле 1. па 2. бригада, затим и све остале јединице дивизије. Четвртог децембра је 1. бригада стигла у рејон Шиклоша. Одатле су њена два батаљона упућена у Печуј, а друга два батаљона су наставила покрет за Харкањ; 2. бригада је избила на

³¹ Исто.

³² Ж. Атанацковић „Војвођански пролетери“.

сектор Хирич — Залата — Драва — Керестур, где је сменила један пук 233. дивизије Црвене армије; 4. бригада је такође сменила један совјетски пук и посела положаје на Драви, од Цуна до Торјанаца, ухвативши везу са деловима 51. дивизије.³³

Шеснаеста дивизија је пои проласку преко територије Мађарске топло примљена од становништва. Дочек је био посебно срдчан у Кипгчању, Шиклошу, Вејтију, Залати и Печују. Народ је међу нашим борцима видео доста припадника мађарске народности, који су дошли са 16. дивизијом да би се у Кишчању формирала 15. војвођанска бригада „Шандор Петефи“⁴. Многи омладинци и омладинке су се добровољно јављали у наше јединице да би са њима наставили борбу до уништења немачког фашизма.

Пошто је сменила 233. дивизију Црвене армије, 16. дивизија је преузела њене положаје и запосела леву обалу Драве од Фелше Сент Мартона до села Торјанци. Источно од ње била је 51. дивизија, а западно совјетске снаге. Друга бригада је држала сектор: село Залата — село Свети Борбаш. Задатак 16. дивизије био је да спречава пребацивање непријатеља преко Драве и да обезбеди позадину и леви бок совјетских снага које су дејствовале у Мађарској. На тим положајима дивизија ће остати до 10. децембра 1944.³⁴

³³ Исто; Зборник 1/10, стр. 661, 662.

³⁴ Исто.